

ARMANDO D D

Dames en heren!

Het is vandaag 6 juni. Elke historicus die bij de elleboog gepakt wordt en deze datum in zijn oor gefluisterd krijgt reageert als een frisse kwiskandidaat: D-Day! Op 6 juni 1944 begon wat Winston Churchill in zijn mémoires 'de hoogste climax' van de Tweede Wereldoorlog noemt. De hoogste climax, het hoogste hoogtepunt! Van alle hoogtepunten die de Tweede Wereldoorlog heeft gekend was D-Day het hoogste. Daar sta je toch even bij stil.

Churchill beschrijft D-Day en de dagen daarna als een mengeling van een uitgestippelde succes-story en een avontuurlijke vakantie. Voortdurend is voelbaar hoe hij zijn zelfingenomenheid en zijn euforie in toom probeert te houden. Zijn victorie begint met slecht weer en de moeilijke beslissing over de datum waarop de geallieerde landing op de Normandische kust moet plaatsvinden. Maar al snel wordt de knoop doorgehakt, en wel op precies het goede ogenblik want de 'grootste amfibische operatie uit de geschiedenis', zoals de trotse aanduiding luidt, loopt op rolletjes. Weldra klaart ook het weer op, tot genoegen van Churchill, die zelf in het veroverde gebied een kijkje wil gaan nemen.

Alles straalt in Normandië. Het land is vruchtbaar en welvarend, de roodbonte koeien zijn prachtig en grazen rustig, of loeien in de zonneschijn. De bewoners zijn heel opgewekt en weldoorvoed en bovenal wuiven ze geestdriftig naar Churchill. Ook generaal Montgomery is in het beste humeur van de wereld. Weliswaar is het even nodig dat Churchill hem, vanwege een paar strategisch-tactische onvoorzichtigheden, een fikse uitbrander geeft, maar dat nuanceert het stralende van alle andere dingen alleen maar.

Het gekke is dat Churchill maar moeilijk de indruk weet te wekken dat hij over een heuse oorlog schrijft. Zelfs in de telexen die hij naar zijn vrienden Stalin en Roosevelt stuurt overheerst het mooie weer, al staan ze nog zo vol oorlogswaarden. De stemming is meer die van vakantiekaarten dan van kriegsberichten.

Met een torpedootjager-in-actie keert Churchill terug naar Engeland. Ter ere van hem laat de dienstdoende admiraal zijn gezamenlijke slagschepen en kruisers de Normandische kust nog even bombarderen. Als uit het dichte bos dat daar ligt niet de minste vijandelijke reactie komt zegt Churchill: 'Laten we ze, nu ik hier toch ben, nog eens flink van katoen geven.' 'Natuurlijk,' zegt de admiraal, en nog geen twee minuten later openen alle beschikbare kanonnen opnieuw het vuur op wat Churchill noemt 'de zwijgende kust'.

Hij schrijft dat hij de rest van de thuisreis heerlijk heeft geslapen, en dat zou er op kunnen wijzen dat Churchill zijn hoogste hoogtepunt juist op die dag beleefde:

toen hij een bos tot zwijgen bracht dat allang zweeg. Waarom zweeg dat bos? Alleen om Churchills superioriteit te illustreren. Want om die reden zwijgt bijna alles in Churchills tekst. Zijn eigen soldaten zijn onhoorbaar en onzichtbaar. Ze zitten diep verscholen in zinnetje als: 'Wij hadden verwacht circa 10.000 man te zullen verliezen.'

Nu het kamp van de vijand. Albert Speer, Hitlers architect en minister van bewapening, schrijft in zijn mémoires over D-Day: 'Anders dan misschien in de verwachting ligt was deze voor het verdere verloop van de oorlog zo cruciale dag helemaal niet veelbewogen. Vooral in dramatische situaties probeerde Hitler zijn kalmte te bewaren, en zijn staf imiteerde deze zelfcontrole. Het zou een inbreuk hebben betekend op de gebruikelijke sfeer van informeel overleg om je zenuwen of je angst te laten zien.'

Maar Hitlers zelfcontrole moet steeds meer terrein prijsgeven aan zijn razernij. Bovendien groeit zijn paranoia. Hij is ervan overtuigd dat hij voor het lapje wordt gehouden, dat de invasie in Normandië een schijnbeweging is, en dat zijn eigen inlichtingendiensten door de vijand worden betaald. Vanaf 1942 heeft Hitler de invasie verwacht in de omgeving van Calais en daar de zwaarste wapens geposteed onder de dikste lagen beton. Hij kan zich eenvoudig niet anders voorstellen dan dat de vijand hem helpt zijn gelijk te bewijzen door bij Calais aan land te komen, en niet in Normandië. Meer en meer openbaart zich Hitlers dwang om zelfs in nederlagen een geheime garantie van de Voorzienigheid te zien dat de overwinning niet ver meer is. Speer noemt dit onwrikbare, goddelijke geloof in zichzelf het fundament van Hitlers waanzin. Een van de grote raadsels van de Tweede Wereldoorlog is onmiskenbaar dat Hitlers waanzinnige, onwrikbare, goddelijke geloof in zichzelf zo aanstekelijk was.

Vergeleken bij Churchill is Speer overduidelijk de betere schrijver, en dat heeft alles te maken met de rechtlijnigheid van Churchills wereldbeeld. Natuurlijk, Speer zat helemaal aan de foute kant in de oorlog en Churchill was van iedereen die goed was zo ongeveer de beste. Maar voor het begrijpen van de grillige mechanismen van het kwaad, de verraderlijkheid van de waanzin, de doortraptheid van de menselijke driften en al die andere complexe grootheden moet je niet bij Churchill zijn. In zijn ogen is het kwaad slechts een uit te roeien en uitroeibaar iets. Als de grote staatsman in 1953 zijn mémoires afsluit schrijft hij: 'Het is een tragedie dat de overweldigende overwinning van de Grote Alliantie er niet in is geslaagd onze kommervolle wereld algemene vrede te brengen.'

Nog in hetzelfde jaar 1953 krijgt Churchill de Nobelprijs. Als hij hem dan niet wil voor de vrede, dan geven we hem maar voor literatuur, moet de Nobelcommissie gedacht hebben. Voor de meeste mensen die de oorlog hebben meegemaakt moet de verwerking ervan op dat moment nog beginnen. Twaalf jaar later, in 1965, het jaar van Churchills dood, vinden Armando en Hans Sleutelaar de eerste SS-ers bereid om over hun oorlogservaringen te praten.

Van kindsbeen af heeft de vijand voor Armando iets in petto gehad, hij herkende de vijand al vroeg in zichzelf. De uitspraak van Nietzsche, dat je altijd zelf de ergste vijand zult zijn die je kunt tegenkomen, is het motto van Armando's boek *Aantekeningen over de vijand*. Als jongetje van tien hoorde hij het ijzerbeslag dat de vreemde soldaten onder hun dreunende laarzen hadden en dat klonk erg stoer. Wat een tref dat je ijzerbeslag plotseling in elke schoenwinkel kon kopen. Hoe anders was het gesteld met de vijandelijke herinneringen, waar Armando jaren later op uit ging: nergens te koop, wie die wilde hebben moest ze zelf maken.

Natuurlijk bestonden die vijandelijke herinneringen allang ergens, en toch moeten we hier spreken van *maken*. Want herinneringen worden niet opgehaald, zoals de uitdrukking zegt, maar gemaakt. Geheugenonderzoekers hebben dat recentelijk ontdekt maar Goethe schijnt het ook al geweten te hebben: herinneringen zijn constructies en geen reproducties. Het geheugen is geen voorraadkast waar van alles in ligt dat je er naar geloven uit kunt pakken. Je kunt over herinneringen niet beschikken zonder ze steeds opnieuw te interpreteren en dus te veranderen. Zich herinneren is, om kort te gaan, geen archiefwerk maar een creatief proces.

Er is nog een andere reden om het woord maken te gebruiken, want niet alleen de vijandelijke herinneringen zelf, ook de taal waarin ze naar buiten komen is maakwerk. Armando heeft die taal gemaakt in wisselwerking met het oorlogsverleden van vele verschillende mensen met vele verschillende manieren van spreken. Het wonderlijke is dat al hun verhalen, eenmaal verenigd rond hetzelfde thema, ook hetzelfde taalgevoel beginnen te delen. Wie ze allemaal achter elkaar leest wordt niet gehinderd door enige stijlbreuk. Geen moment twijfel je aan de authenticiteit van de woorden en tegelijkertijd voel je hoe gehoorzaam al die woorden zijn aan de schrijver die er kunst van heeft gemaakt. Ze rijgen zich liever niet aaneen tot al te lange zinnen bijvoorbeeld, bang als ze zijn voor het kleine zweepje van de interpunctie. Maar voor wat extra lading herhalen ze zich graag. Armando vergelijkt kunst ergens met boksen, kunst en boksen zijn allebei gestileerd geweld, zegt hij. Zo is vermoedelijk ook de taal van de vijandelijke herinneringen bevochten: nu eens luisterend en loerend, dan weer toeslaand en heersend.

In zijn *Zes memo's voor het volgende millennium* vertelt Italo Calvino dat hij, toen hij begon te schrijven, zich volop inleefde in het wereldspektakel, maar dat hij de kloof niet kon overbruggen tussen het ruwe materiaal van het leven en de lichtvoetigheid die hij aan zijn taal wilde meegeven. Calvino had er last van dat de zwaarte, de traagheid en de ondoorzichtigheid van de wereld zich alsmaar aan zijn woorden wilden hechten. Armando zegt het in *Krijgsgewoel* zo: 'Nee, niet de oorlog. Liever de vederlichte voorvallen, die zijn soms krijgshaftig genoeg. Zoals er mensen zijn die op oorlogszuchtige wijze vredelievend zijn, zo ongeveer.' Welke mensen zouden dat zijn, op oorlogszuchtige wijze vredelievend? Misschien wel de mensen die zo overtuigd zijn van hun eigen goedheid dat ze nooit de vijand in zichzelf tegenkomen.

Churchill bijvoorbeeld liep altijd een straatje om als hij de vijand in zichzelf hoorde naderen. Een zwijgend bos echter mocht hij graag bombarderen, want vederlichte voorvallen waren zijn stijl niet. Tussen Churchills 'de beboste kust zweeg' en Armando's 'bomen houden meestal hun kop dicht' ligt een onmetelijke wereld van verschil. Als Armando Churchill was geweest had hij zich er nooit over verbaasd dat de Grote Alliantie geen algehele vrede bracht. In plaats daarvan had hij dan misschien wel de kleine oorlogjes genoteerd binnen de Grote Alliantie, tussen de Engelse en Amerikaanse soldaten. Die kregen al ruzie aan de vooravond van D-Day, meteen toen de Amerikanen aankwamen, en zich zonder dralen vergrepen aan de meiden van de Engelsen, in de duurste hotels van Londen.

Wat er verder allemaal nog had kunnen gebeuren als Armando Churchill was geweest, daar wil ik niet over nadenken. Ik weet alleen dat Churchill, als hij Armando was geweest, de Nobelprijs voor literatuur niet had gekregen.

Er bestaat nog een hele andere, aan Churchill tegengestelde categorie mensen die te goed is om de vijand in zichzelf te zien, je zou ze vredesapostelen kunnen noemen. Vredesapostelen horen de vijand in zichzelf zo voortdurend en van alle kanten naderen dat ze een heel stelsel van geboden en verboden nodig hebben om hem buiten de deur te houden. Vechtlust, onderscheidingsdrang en eigenzinnigheid zijn uit den boze. Gelijkgezindheid, verdraagzaamheid en saamhorigheid daarentegen moeten juist worden nagestreefd. Als je goed luistert hoor je alsmar het woord uniform.

Drieënhalve eeuw geleden schreef de Spanjaard Baltasar Gracián al hoe gevaarlijk het is om één en al goedaardigheid te zijn. Men dient beurtelings arglistig als een slang en argeloos als een duif te zijn, zegt hij, want een louter goed mens wordt veel te makkelijk bedrogen. Gracián ziet uit zuivere goedheid slechtheid ontstaan, bijvoorbeeld bij iemand die nooit boos wordt. Mensen die nooit boos worden noemt hij gevoelloos en zonder persoonlijkheid, want wie door niets wordt geraakt is nauwelijks een mens te noemen. Zo iemand heeft meer weg van een vogelverschrikker, die door de vogels al snel niet meer ernstig wordt genomen, aldus Gracián. Niettemin doen de vredesapostelen er alles aan om toch vooral maar niet boos te worden. Ze eten geen vlees bijvoorbeeld, want de vleeslozen zullen de vreedzamen zijn, geloven ze. Vooral een jaar of twintig geleden hoorde je dat regelmatig verkondigen. Dat Adolf Hitler ook geen vlees at deed niet terzake, want Hitler was gek. Maar nu stond onlangs in de krant toch dat de vegetarische vredesapostelen met Hitler 'in hun maag zitten' - dat was de letterlijke formulering. Een verheugend bericht, zonder meer. Het is nooit te laat voor Roodkapje om de wolf in zichzelf te ontdekken.

Alles wat op de spits wordt gedreven kan verkeren in zijn tegendeel, als de twee kegels van een diablo. De woede zit in de zelfcontrole, de vriend in de vijand, de zwaarte in de lichtheid, de oorlogszuchtigheid in de vredelievendheid. En elke afzonderlijke pool van deze diabolische tegenstellingen moet weer beschouwd

worden als een Grote Alliantie waarbinnen zich ook weer tegenstellingen voordoen. Zo onderscheidt Calvino binnen de lichtheid bijvoorbeeld twee soorten, de lichtheid die voortkomt uit nadenkendheid, en de lichtheid die het kenmerk is van lichtzinnigheid. De nadenkende lichtheid, zegt hij, kan de lichtzinnigheid zelfs zwaar en ondoorzichtig doen lijken. Calvino vertelt een verhaal uit de *Decamerone* van een dichter/filosoof, die op een kerkhof loopt te twijfelen aan het bestaan van God. Een groep rijkelui's kinderen te paard wil de man te grazen nemen en omsingelt hem. Dan zegt de filosoof dat het kerkhof *hun* huis is en niet het zijne, en springt hij, zich optrekkend aan de hoge graftombes, weg als iemand die 'vederlicht' is. De lichte sprong duidt aan, volgens Calvino, dat de zwaarwichtigheid van de dichter het geheim van de lichtheid bevat. En wat door velen als de levenskracht van alle tijden wordt beschouwd, lawaai en agressie, woont in feite in het huis van de dood.

In de hier door Armando tentoongestelde werken is de dood op dezelfde manier aanwezig als op het kerkhof in het *Decamerone*-verhaal. Net als de lichtheid heeft de dood in dat verhaal twee gezichten. De dichter zoekt de doden op om te kunnen denken, en gebruikt ze vervolgens om mee te dreigen. De grote troef van deze dichter/filosoof is dat hij, en dat kunnen heel weinig dichters/filosofen hem nazeggen, over een atletisch vermogen beschikt. Hij beheerst de techniek van de vederlichte sprong. Deze techniek zit ook in de aquarellen van Armando, maar net als in de *Decamerone* zie je dat pas nadat je ze eerst heb zien denken en dreigen.

Maar *wat* denkt? *Wat* dreigt? Dreigen is duidelijker, grover dan denken, en veel makkelijker aan te tonen. Als iets mij bedreigt, bedreigt het mij helemaal, en dat vraagt om een actie. Terugdreigen bijvoorbeeld, of vluchten. Maar iets kan *denken* wat het wil, daarmee wordt er van mij nog niets gevegd. Wel kan ik vrijblijvend reageren, bijvoorbeeld door te vragen: *wat* denkt? Waarop het iets dan kan reageren met: nnnnniets. Maar als dat iets nou *dood* is, kan het dan ook nog zeggen dat het niets denkt? In ieder geval kan het dan nog dreigen als de hel.

Armando's koppen dreigen met een wrede dood, een dood die alles behalve natuurlijk is. Ze vertellen niet van de dood die op een dag *komt*, maar van de dood die wordt *gemaakt*, driftmatig en planmatig tegelijk, als in een creatief proces. Hitler, die zijn carrière zoals bekend begon als kunstenaar, zat tijdens gesprekken altijd hoofden zonder lichaam te tekenen. De Amerikaanse historicus en Hitler-expert Robert Waite heeft een groot aantal aanwijzingen verzameld voor een afgehouwen hoofden-obsessie bij Hitler. Het lijkt erop dat Hitlers ondergeschikten hem ook hierin imiteerden. In het boek *De elzenkoning* van de Franse schrijver Michel Tournier komt een historische passage voor over Sturmbannführer Professor Doktor Otto Blättchen. Hoge nazi-wetenschappers wilden exemplaren onderzoeken van een menselijk ras, dat de beide grootste kwaden in de wereld, het Jodendom en het Bolsjewisme, in zich verenigde. Blättchen werd aangesteld om die studieobjecten in Russische krijgsgevangenkampen te gaan verzamelen. Dat was een moeilijke taak en Blättchen liet lange tijd niets van

zich horen. Tot de leiders op een dag, in de woorden van Tournier, 'honderdvijftig glazen flessen ontvingen, genummerd van één tot honderdvijftig en voorzien van het etiket *Homo Judaeus Bolchevicus*. In elk van de flessen dreef een menselijk hoofd in volmaakte staat van conservering in een bad van formol.'

Tegen zoveel creativiteit van de werkelijkheid kan de romanschrijver niet op, begreep Tournier, en hij plukte dit deel van zijn plot uit deel twintig van de rechtbankverslagen van het proces van Neurenberg. Maar het was natuurlijk een welgemikte greep. Hoe authentiek de beschreven gebeurtenissen ook zijn, ze gehoorzamen volledig aan de schrijver die er kunst van heeft gemaakt. Sturmbannführer Professor Doktor Otto Blättchen is bij Tournier een *Erlkönig* geworden.

Erlkönig, hoe ging dat beroemde gedicht van Goethe ook weer? De vader, in de nacht en de wind, rijdt naar huis met zijn kind, dat zich bedreigd voelt door de elzenkoning. Wees niet bang, zegt de vader, dat is maar een flard mist. Maar de jongen hoort de elzenkoning, zegt hij, en hij ziet de dochters van de elzenkoning. Welnee, zegt de vader, dat is de wind in de verdroogde bladeren, dat zijn de oude grauwe wilgen. Dan roept de jongen dat de elzenkoning hem te pakken heeft en het slot van het lied is dat de vader thuiskomt met een dode zoon in zijn armen. In dit gedicht is de dood een self-fulfilling prophecy. Denken en dood zijn een en hetzelfde. De jongen denkt zich dood, en omgekeerd denkt de dood zich bij de jongen naar binnen, sterker wordend van elke vaderlijke tegenaanval.

Het is voorbehouden aan de kunst om aan te tonen dat de dood denkt. Zo bezien betekent de kunst een verloren hiernamaals voor de mensen die de Engelse wiskundige en filosoof Bertrand Russell overal zag: mensen die liever doodgaan dan denken. Russell werd twee jaar voor Churchill geboren en drie jaar voor Churchill kreeg hij de Nobelprijs voor literatuur. In 1973, drie jaar na Russells dood, publiceerde Armando de dichtbundel *De denkende, denkende doden*.

De denkende, denkende doden, nu pas zie ik die vier d's. Nu pas dringt het tot me door dat ik me nooit heb afgevraagd wat die D van D-Day eigenlijk betekent. Een vraag voor de deskundigen. De eerste historicus die ik bij de elleboog pak gelooft dat die D staat voor Decision, dat D-Day *de beslissende dag* betekent. Een tweede roept: 'Die D betekent helemaal niets, het is alleen maar een code.' De derde kandidaat zegt: 'Die D is de D van Day. Day, Dag op z'n Engels. Er staat dus eigenlijk Day-Day, Dag-Dag, De Dag Der Dagen, zoiets.' En hij heeft het nog niet gezegd of er klinkt muziek in mijn oren. Ik hoor een regel uit een songtekst: *What Do You Do On Tropical Hot Dog Day Day*. Het is een regel uit een song van Captain Beefheart, getiteld *Tropical Hot Dog Night*. In dat nummer roept Beefheart onder meer uit: *Everything Is Wrong And At The Same Time It's Right - So Come Out To Meet The Monster Tonight*.

Ik dank u.

Cornel Bierens 6 juni 1993